

Ene-Margit Tiit

EESTI RAHVASTIK EILE, TÄNA, HOMME

I maailmasõja tagajärjel vähenes rahvaarv Eestimaal 12–13% võrra, kusjuures märgatavalt halvenes demograafiline olukord: naiste ja meeste suhtarvukus kujunes 1,13, sealhulgas vanusevahemikus 20–40 aastat 1,18.

Väga väikesearvulised on aastail 1915–1920 sündinud põlvkonnad.

Võrreldes nende sõjahaavadega, mida eesti rahvas oli üle elanud varem, oli olukord iseseisvuse algul siiski veel täiesti lootusrikas.

EESTI VABARIIGI RAHVASTIK

◆ RAHVASTIKU ÜLDOLUKORD ◆

Eesti rahvastik arenes iseseisvusa järel suhteliselt stabiilselt. Võrreldes eelnenu ja järgnenuga on 20 aasta jooksul toimunud muudatused rahvastiku struktuuris üsna väikesed.

Esmakordselt on kogu Eesti territooriumi rahvastikku kujundavad olulisemad protsessid objektiivselt dokumenteeritud ja operatiivselt avaldatud. Eriti väärtuslikku informatsiooni pakuvad kahe rahvaloenduse (28. detsember 1922 ja 1. märts 1934) andmed. Käesolevas artiklis ongi põhiliselt neile tuginetud (allikaks «Eesti arvudes»; EA). Rahvastiku ümberarvutatud andmed, kus arvestatakse praegust, ENSV territooriumi, pärinevad ENE I-st ja koguteosest «Nõukogude Eesti» (NE). Lisaks on tsiteeritud H. Pallit («Rahvastik ja ajalugu», Tallinn, 1973; HP) ja A. Kuddot («ENSV rahvastiku demograafiline areng», Tallinn, 1986; AK).

◆ SOOLIS-VANUSELINE STRUKTUUR ◆

1934. aasta rahvaloenduse andmetel elas Eesti Vabariigis 1 126 413 inimest (praegusel territooriumil 1 061 300). Eelmisest rahvaloendusest möödunud 11 aasta ja 2 kuu jooksul oli rahvaarv suurenenud 19 345 inimese võrra. Elanikkonnast oli mehi 47% ja naisi 53%.

Eesti rahvastiku soolis-vanuselises struktuuris on 1934. aastal kõige vähem 16–17 aastasi noorukeid, arvukas on aga 20–30 aastaste põlvkond. Nooremad, aastail 1924–1933 sündinud aastakäigud on enam-vähem ühesugused, suurusega 8400–9100 poissi ja tüdrukut. See ületab küll sündimuse sõja-aastatel, kuid on väiksem kui sõjajärgseil aastail, mil sündisid n.-õ. hilinenud lapsed. Loomulik iive oli küll positiivne (aastate 1925–1934 keskmine 1,6 inimest 1000 elaniku kohta), kuid tütarde põlvkond jäi märgatavalt väiksemaks emade põlvkonnast (selle tulemu-

8.

sena muutub loomulik iive mõne aja pärast negatiivseks ja rahvaarv hakkab vähenema.

◆ PEREKOND ◆

Väikese loomuliku iibe põhjusi tuleb otsida muuhulgas abielulises käitumises. Harilikult seostub väikese loomuliku iibega vähenenud abielulisus, samuti hiline abielulise ning keskmise pere väike liikmete arv.

Nii oli lugu ka Eesti Vabariigis. 1922. aastal oli meestest abielus 53,2% ja naistest 45,6%. Leskede protsent oli vastavalt 4,3 ja 17,1, lahutatuid oli alla 1% ning vallalisi (seni veel mitte abiellunud) vastavalt 37% mehi ning 42% naisi. Muidugi, suur osa neist loodetavasti abiellus, sest keskmine abiellumisaeg oli Eestis sel ajal kõrge — naistel 26–27 aastat, meestel koguni 30–31 aastat (meeste keskmine 11 aasta jooksul siiski vähenes 1,1 aasta võrra). Et eelmisel sajandil oli abiellutud varem, siis võib oletada, et sellel taval on majanduslikud põhjused — nimelt pidasid tulevased abikaasad, eriti perekonnapea, oluliseks enne abiellumist saavutada teatav sotsiaalne ja majanduslik küpsus. Nähtavasti jäi aga selles ootuses nii mõnigi abielu lõpuks sõlmimata. Vallaliste naiste suurema osatähtsuse lahtimõtestamisel tuleb meele pidada ka seda, et ligemale paarikümne aastakäigu ulatuses olid 15–20% naiste abikaasad või tulevased elukaaslased jätnud sõtta kas elu või tervise.

Laste arv on Eestimaal vähenenud juba eelmise sajandi lõpust peale (tõenäoliselt veelgi kauem). Tüüpiline on nn. nukleaarper, millesse kuuluvad isa, ema ja lapsed. Niihästi kolme põlvkonnaga kui ka vendade ja õdede perekondi ühendavad (mitme abielupaariga) leibkonnad olid ilmselt ebatüüpilised nii hästi linnas kui ka maal. Keskmise perekonna suurus oli 1934. aastal 4,2 inimest (linnas 3,2, alevis 3,4 ning maal 4,3). Päriskonniti on erinevused tühised, ainult Petserimaal oli peres keskmiselt 5,1 liiget.

Keskmine laste arv abielus naiste kohta oli 1934. aastal 2,7, vallaliste naiste kohta 0,1.

Pärast I maailmasõda hakkas Euroopa riikide abielulisuse struktuuri kujundama ka niisugune uus nähtus, nagu abielulahutus. (Varem juhtus seda üpris harva.) Eestis levis lahutus jõudsasti — oli ju selle peamiseks takistajaks (eriti katolikus riigis), Eestis aga oli religiooni mõju suhteliselt tagasihoidlik.

EESTI ÜLIÕPILASTE SELTSI TAASTAMISE PUHUL

Viimase paari aasta ühiskondlikud suundumused näitavad, et seltslus on ikka veel eestluse põhilisemaid väljendusvorme. Muinsuskaitse-, lülleseadja-, Goethe- ja teiste kõigvõimalike seltside asutamishoogu ei tahaks kuidagi võrdlemata jätta samalaadse laineiga ärkamisajal. Samas paistab silma, et enamuse poolt 1940 likvideeritud ühendusi on taastatud tunduvalt vähem kui rajatud sootuks uusi. Kas ei tähenda see, et ongi õnnestunud meie kultuuri ühiskondliku olemise traditsioonid lõhkuda või neid vähemalt tõsiselt häirida? Päril see ilmselt siiski ei ole.

Kui vaadelda meie seltsluse kujunemiskäiku, nähtub, et kõige püsivamad ja poliitilistele muutustele vastupidavamad on olnud kultuurilised (hariduse, akadeemilised, üliõpilaste jne.) organisatsioonid, ja kõige ajutisemateks on osutunud poliitilised ühendused. Ja just esimesi hakatakse nüüd aegamööda taastama. Päevakorras on õpetatud Eesti Seltsi, Akadeemilise Ajaloo Seltsi, Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi ja mitmete teiste elluäratamine. Eesti ühiskondlike organisatsioonide sigrimisgras on omalaadset ja küllalt olulist osa etendanud üliõpilaskorraldused. Kujuneva intelligentsi koondajate ja kasvatajana ning eri haritlaspõlvkondade ühendajana on neil meie kultuuriloo osas palju suurem osa kui seni tunnustatud. Kui 1870 ühines Tartus seltskond eesti noorte üliõpilaste (A. Kurrikoff, H. Rosenthal, H. ja G. Treffner, M. Wühner jt.) rahvuslikuks huviringiks ja hakkas vähemalt isekeskis rõhutama oma kultuuri harrastamist keset baltisaksa üliõpilaskorraldusi, siis tõrjuvat suhtumist, tekkis sellega tege-likult uus mõde meie tollal veel üsna napitahulise kultuuri-riellu. On muidugi vaieldav, kui võrd tingis nii tekkinud Eesti Üliõpilaste Seltsi algraku pidev tugevnemine kogu meie haritlaskonna tugevnemise ja kui võrd sõltuvus oli vastupidine, kuid sõltuvus oli ilmselt ja viljakas. Alguks protestimaiguline ja tegelikult küll eelkõige sunnitud organiseerumise nimelt seltsiks (1883), kuna baltisaksa korporandid eesti korporatsiooni asutamist takistasid, pani aluse uuele, eestlasele organiseerumisele Tartu ülikoolis. Eesti Üliõpilaste Seltsist sai meie tekkiva ning vormuva intelligentsi põhior-organisatsioon üsna mitmeks aastakümneks. Siin saadi koolitusvaimu- ja ühiskondlikus elus teotsemiseks, siin saadi ka väline lihv ja euroopaliku haritlase hoiakud. Võiks öelda, et siin hakati veel enne nooreestlasi ellu viima «Noor-Eesti» programmi — jäädi eestlasteks ja saadi eurooplasteks.

Organisatsioonid armastavad keldida oma silmapaistvate liikmetega. Sest vaevalt oleks meil ilma E.U.S-ita olnud sellist Villem Reimanit, Henrich Koppelit, Peeter Põldu, Johan Köppu, Oskar Kallast, Jakob Westholmi ja uskumatult paljusid teisi vanema põlve eesti haritlasi. Selle eest, et isegi baltisakslased olid 20-ndatel aastatel sunnitud Jaan Tõnissoni kohta mõnma, et der möchte ja President von Frankreich sein, tuleb ilmselt mitmes mõttes ka E.U.S-ile tänulik olla.

Et E.U.S. oli väärakas seltskond, näitab kas või jöhkvalt suur seltsi liikmetest areteeritute ja küüditatute arv.

Nii et uhke ja aukartustäratav minevik. Täna hakatakse aga Tartus seltsi taastama. Kas me oleme selleks üldse valmis? Kas see ei ole lihtsalt oma võimete ülehindamine?

Tõepoolest pole sugugi kerge kanda seesuguse organisatsiooni kohustav-kannustavat

Peale rahvusliku kultuuri arendamiseks ja harrastamiseks sobivate inimeste kasvatamise tegeles E.U.S. iseseisvuseelisel ajal ka selle kultuuri endaga. Siit lähtusid näiteks rahvaluule uurimise, muinsusteaduse propageerimise, esimeste eesti kunsti näituste, Eesti Rahva Muuseumi ja mitmed muud ideed.

Ka eesti poliitikute tuumiku märkimisväärne osa on pärit E.U.S-ist. Just siit tulid mehed, kes 1896 ostsid ära «Postimehe» ja alustasid selle veergudel eesti rahva äratamist venestuse tardumusest. E.U.S. oli ka organisatsioon, kes tegelikult suunas eesti üliõpilaste astumist Vabadussõtta, mis oli tookord innustav seik kogu rahvale.

Eesti Vabariigi ajal läks suur osa seni üliõpilaskorralduste kanda olnud ülesannetest otseselt riigi ja valitsuse pädevusse. Selles mõttes kitsenesid ühenduste funktsioonid märgatavalt. Kuid organisatsioonide kasvatuslik ja isiksusi vormiv osa muutus võibolla olulisemaks. Kui tänapäeval räägitakse ehtsatest Eesti-aegsetest inimestest, siis haritlaskonnast on enamik neist just üliõpilaskorralduste saadus. See on tegelikult meie ainus tõesti euroopaliku hariduse ja harituse omandanud põlvkond.

Eesti-aegses üsna kirjus üliõpilaskonna liigenduses omandas Eesti Üliõpilaste Selts, pärast sajandi alguse pereheitmisi korporantluse suunas ning uute seltside tekkimist ja asetumist vabameelsemasse tiiba, keske positsiooni. Vanima ja soliidseima organisatsioonina sai ta mõnes mõttes kogu eesti üliõpilaskonna sümboliks. Oma liikmetele oli ta parlamentaris- mi, vaimse ja poliitilise kultuuri kool ja maailmavaate kujundaja. Lõpuks on ju üliõpilaste seltsi lipu võtmine riigilipuks suurim tunnustus, mida üks selts võib saada.

Et E.U.S. oli väärakas seltskond, näitab kas või jöhkvalt suur seltsi liikmetest areteeritute ja küüditatute arv.

Nii et uhke ja aukartustäratav minevik. Täna hakatakse aga Tartus seltsi taastama. Kas me oleme selleks üldse valmis? Kas see ei ole lihtsalt oma võimete ülehindamine?

Tõepoolest pole sugugi kerge kanda seesuguse organisatsiooni kohustav-kannustavat

traditsiooni. Ja loomulikult ei saa kohe alustada sealt, kust 1940. aastal kirsadega üle trambiti. Kuid ei ole ometi ükskõik, kas mõrvatu aetakse lihtsalt auku ja unustatakse peagi või jääb tast järele tark-mukas poeg.

Oleme paratamatult jälle eeliseseisvusaajast ja paljuski suhteliselt halvemas olukorras kui Rosenthali või Reimani ajal. Ent meil on nüüd enam kui saja-aastane traditsioon, mida ei ole kõigile pingutustele vaatamata suudetud lõplikult välja juurida. Praegu on veel võimalik saavutada otse- ne järjepidevus. Eestis elab li- gi kaheksakümmend E.U.S-i vilistlast, kes on valmis seltsile õige hingeõhu sisse puhuma. Meil on mitukümmend kollanokka, kes on valmis oma pa- rima äratundmise järgi seda õhku hingama hakkama. E.U.S-i taastumisel asetub ees- ti ühiskonnas midagi justkui õigele kohale. Ühes asjas saa- me jälle jala kuivale maale. Praegune eesti üliõpilaskonna struktuur, mis välistab üliõpi- laskonna kui teguvõimsa jõu ning tagab osa- ja teaduskon- dadeks isoleeritud ning kom- somoli poolt kontrollitud halli üliõpilasmassi tuimuse, peab varem või hiljem niikuinii la- gunema. Euroopalikku ühis- konda on alati kuulunud eu- roopalik üliõpilaskond. Eestis on sellel omad traditsioonilised vormid ja ilmselt nende poole pöördumine ongi õige tee olu- korra normaliseerimiseks. E.U.S. on siin loomulik ja va- jalik teetähis.

Ei tohi aga unustada, et üli- õpilaskorraldused ei ole ain- nult üliõpilaste organisatsioon. Alles koostöö vilistlastega an- nab seltsile tugevuse. Selts kontrollib vilistlaste tegevust ühiskonnas ja kujundab samas liikmete suhtumisi. Selts sti- muleerib, harib ja distsiplinee- rib. Selts loob mikroklõima, mis on soodus isiksuse, mitte riigiorja arenguks.

Tuleb loota, et taastuv E.U.S. tõesti hakkab jälle seda kõike suutma. Ja et suutlikke orga- nisatsioone tekib veel. Siis ehk saavutame kogu meie haritlas- konna kasvutingimuste loomu- likustumise. Kuid see on üks eeldus vaba ühiskonna loomi- seks.

Oleme jälle alguses, kuid see on ühtlasi jätk. Ilma E.U.S-ita ei oleks meil olnud Jaan Tõnissoni. Kuid uute Tõnissonide tulekuks on vaja ka uusi Ro- senthale (mine tea, hiljem saa- vadki neist Tõnissonid). Siis võib tõesti õigeks osutuda, et Eesti iseseisvus hakkas idane- ma 1870. aastal.

EERIK KROSS

Bernard Kangrole pühendatud ettekandekoosolek

algab 10. detsembril kell 10 Tartu Ülikooli Teadusraamatukogu konverentsisaalis.

Päevakava on järgmine: «Kolm Bernard Kangro sonetti» (Ain Kaalep), «Balladilisusest Bernard Kangro varasemas luules» (Arne Merilai), «Bernard Kangro varasema luule kujundisemantikast» (Kajar Pruul), «Küsimusi Bernard Kangro luulest» (Sirje Ruutsoo), «Intertekstuaalsus ja paragrammatism «Absurdes ajas»» (Hasso Krull), vaheaeg, «Bernard Kangro tulek proosakirjandusse» (Oskar Kruus), «Bernard Kangro dramaturgina» (Ants Järv), «Realism ja romaani ajalooliselt vaatevee-

rult. Bernard Kangro käsitus» (Peeter Olesk), «Bernard Kangro ja «Veljesto»» (Tiit Pruuli), vaheaeg, «Bernard Kangro ja «Tulimuld»» (Eerik Teder), «Bernard Kangro eesti kirjandusliku organiseerijana Rootsis» (Toivo Kuldsepp), «Ääremärkusi Bernard Kangro kirjandusteaduslikust tegevusest» (Rein Veidemann), «Bernard Kangro ja Valev Uibopuu koostatud koguteos «Eesti talu»» (Leida ja Jaan Lepajõe), «Suursari «Meie maa»» (Jaan Eilart).

KIRJANIKE LIIDU TARTU OSAKONNA KRIITIKASEKTSIOONI JUHATUS